

Dobszay Tamás

AZ ORSZÁGGYŰLÉS BIZOTTSÁGI RENDSZERÉNEK ELŐZMÉNYEI A REFORMKORBAN

A modern parlamentarizmus kialakulásában, az országgyűlés korszerűsödésében, működésének szakszerűbbé és hatékonyabbá válásában – a hatáskör és az összetétel legfontosabb meghatározói mellett – nem kis szerepet játszott az archaikus rendi diéta munkarendjének átalakulása. Dolgozatomban az országgyűlések egy fontos intézményének, a bizottságok rendszerének reformkori előzményeit vizsgálom. Figyelmemet elsősorban az egyik legjobb forrásadottságú, s az intézmény fejlődése szempontjából döntő időszaknak tekinthető 1843–1844-es diétára korlátozom, jelezve azonban, hogy bizonyosan voltak korábbi, más előzmények is.

Témánkról csaknem azonos címmel néhány éve *Völgyesi Levente* értekezett.¹ Jogtörténész kolégánk a koraújkorig, a 16–17. századi rendi gyűlésekig visszanyúlva kereste az előzményeket. Ilyenként jelölte meg az országgyűlés megbízásából, azokat követően tevékenykedő belső és külső határok megállapítását végző, illetve egyes területek állami berendezkedését koordináló bizottságokat. Ilyen minősítést adott azután az országgyűlési alsótábla kerületi üléseinek, amelyek kialakulásakor a diéta nem tevékenységi körök, szakterületek szerint, hanem területi alapon sorolta be a résztvevőket. A harmadikként említett munkaforma, a 18. század első felében *systematica commissiónak*, utóbb *regnikoláris deputációnak* nevezett testületek már mind funkciójuk (törvény-előkészítés), mind szervezési elveik, a tevékenységük jellege (szakterületek, feladatok szerinti besorolás) alapján igen közel álltak a későbbi rendszerhez. E bizottságok azonban az országgyűlések közötti időszakban egy következő diétára készítették elő az ügyeket, s mint ilyenek olykor szinte országgyűlést pótló szerepbe kerültek.

Bizottságok a diéták folyamán

A magunk részéről elsőként kiegészítenénk e listát azzal a munkaformával, amely leginkább emlékeztet a későbbi bizottsági rendszerre, s egyben a reformkori átnövést jelzi a rendi állapotból a parlamentarizmus polgári kori viszonyai felé. Ezt az átmenetet azon – az országgyűlések alatt, azok folyamán működő – választmányok képezik, amelyeket egykorúan, ingadozó terminológiával küldöttség, kiküldöttség, bizottmány, bizottság, biztosság, választmány, választottság stb. elnevezésekkel jelöltek, emlegettek.

¹ *Völgyesi Levente* 2003.

A diétai foratókönyv tette szükségessé már 1825-ben, de később is szinte szokásszerűen *protokolláris szerepkörű küldöttségek* alakítását, például a királynak adandó válaszfelirat elkészítésére, vagy épp a rendi korszakban oly fontos sérelmi ügyek összegyűjtésére és rangsorolására, továbbá a táblák közötti üzenetek, valamint a feliratok ünnepélyes átadására.² Az országgyűlések utolsó szakaszában a törvényszövegek végleges megállapítását, az ún. concertatiót is az országgyűlés küldöttsége végezte, közösen a kancellária diétális bizottságával.³

Már a korábbi diétákon is megkezdődött azonban az egyes ügyek szerint munkálkodó testületek kialakulása. 1833-ban a regnikoláris deputáció törvényszékek rendezésével foglalkozó, de hiányosnak talált operátumának kiegészítése érdekében egyes kimaradt kérdések rendezését bizottságra bízta. Az első esetben még teljesen ad hoc jellegű, eseti bizottság, de utóbb a már a létező bizottság feladatkörébe sorolják az újonnan felmerült kérdést.⁴

Szó volt választmány esetleges alakításáról az 1833-as viharos vallásügyi vitában is, amelyet az alsótábla a plénum és a két tábla üzenetváltásával taglalt volna, míg a főrendek a két tábla közötti elegyes bizottság elé utalva akarták a kérdést kiemelni a rendes vitamenetből. Célként a többi tárgyalás folyamatosságának biztosítását jelölték meg, s ezzel rávilágítottak a bizottsági rendszer többes funkciójára is. A fenti példákban látható az egyik gyakorlati indíték: a nehézkes diétális traktátus felgyorsítása. A munkaforma másik, gyakorlati célja, hogy indulatokat kiváltó ügyeket, amelyek a rendes tárgyalás menetéből kizökkentenék a diétát, kiemeljék az így tehermentesítendő plenáris tárgyalásból. *Pesti Sándor*, a modern parlamentarizmus elemzője is kimutatta, hogy a bizottsági rendszer egyik oka a parlament politikai vitafunkciója, amely miatt szükséges a plénum terhelésének csökkentése a bizottságok által.⁵ S ez végső soron politikai célt is szolgált, hiszen a főrendek a vallásügy sérelmi támadásokra okot adó, indulatokat ellenük irányító problémáját tudták volna semlegesíteni, és az alsótábla által javasolt rendezést halogatni.⁶

Bizottságtípusok – felhatalmazás és jogállás szerint

A bizottsági munkával kapcsolatos második megállapításunk, hogy – amint azt akár az 1832–1836-os, akár az 1839–1840-es viták és felvetések mutatják – a tisztán *protokolláris szerepkörű bizottságokat* nem tekintve is valójában többféle típussal kell számolnunk az országgyűlési tárgyalásokon. Ezt erősíti meg az 1843-as országgyűlés is, amely olykor az egyébként ingadozó terminológia ellenére olykor elnevezésükben is érzékeltette a különbségeket. Az 1843. július 4-i kerületi ülésen a kerületi jegyzők három – egy kerületi és két országos – bizottság előző nap megválasztott követi tagjainak névsorát hirdették ki. A rendek kerületi választmányt rendeltek a megyei választások alkalmával történő kihágások szabályozás útján történő megszüntetésére, ugyanakkor országos küldöttséget a sérelmek összegyűjtésére, s egy másikat az országgyűlési

² Válaszfelirat: KLÖM: I. 326. A sérelmeket összeállító vegyes bizottság (*Gravaminális Deputatio*) kinevezése és tagjai: I. 18. és 46–47., 49. A küldöttség elegyes jellegéről: I. 239–241., 244. Tagjainak kinevezéséről: 296.

³ KLÖM: V. 609., 656., 658. Alsótáblai tagjai: 660. A felsőtábláról: 661. 1840-ben hasonlóképpen: *Konkoli Thege Pál* 1847: II. 586–610.

⁴ *Völgyesi Orsolya* 2012: 269–270.; KLÖM: II. 470.

⁵ *Pesti Sándor* 2003: 195–196.

⁶ KLÖM: I. 227.; 232–235.; 241.; 385.; 558.; 563.

szállások ügyének rendezésére.⁷ Hamarosan sor került az ügyrend megállapítására, melynek során tervbe vették az előző országgyűlés által kiküldött büntetőjogi, valamint a katonaeállítás és folyamszabályozási országos választmányok munkálatainak megtárgyalását, de Klauzál Gábor jelezte, hogy valójában az utóbbi kettő még nincs befejezve.⁸ Ez utóbbi bizottságok munkája tehát összeért az új diétáéval.

1843–1844-ben így – létrejöttük módja, a felhatalmazás jellege, az összetétel és szervezet szempontjából – három típussal van dolgunk. 1. A regnikoláris deputációk hagyományaképpen az országos küldöttségek diéták között, főrendi részvétellel és általában zászlósúr elnöklete mellett dolgoztak, s az országos választmányok tagságának egy részét a személynök kinevezéssel töltötte be.⁹ 2. A szintén országosnak nevezett, valójában inkább országgyűlésinek nevezhető bizottságok esetében az alsótábla a főrendeket is felszólította tagok küldésére, így e testületek „elegyes”, főrendi és követi vegyes tagsággal működtek, de már a diéta tartama alatt.¹⁰ 3. Végezetül az előbbi elnevezésében is határozottan megkülönböztetett kerületi választmányok kizárólag a karok és rendek táblája – vagy ahogy a főrendekével a maguk szerepét szembeállítva emlegették, a „képviseleti tábla” – által, saját tagjai sorából választott szereplőkkel munkálkodtak, s így leginkább emlékeztetnek a későbbi képviselőházi bizottságokra.¹¹

Feladatkörök szerinti típusok

A bizottságok között a betöltött feladatkörök szerint is különbséget tehetünk. Ebben a vonatkozásban szintén három nagyobb típusba sorolhatók a megalakult testületek. Az első típus tevékenysége a diéta belső működésére irányult. 1839-ben, a politikai perbe fogott és ezért az udvar által eltiltott Pest megyei követ Ráday Gedeon esetekor az alsótáblán felmerült, hogy a megbízólevelek megvizsgálását és a követek névlistájának összeállítását ne az uralkodó által kinevezett elnök, hanem az alsótábla vagy annak választmánya végezze, sőt a szabályszerű mandátumvizsgálatot és verifikációt az alsótáblára kellene ruházni.¹² A kormányt képviselő személynök ekkor, s utóbb is vitatta ugyan e tevékenység legitimitását, de 1843-ban elsőként épp ez a bizottság alakult meg. Bezerédj István az első ülésen olyan indítványt tett, hogy „a ker[ületi]. RR határozzák el ... verifikationális választmánynak titkos szavazás útján választását, azután mindezt országos ülésbe vigyék; következőleg a credentionálisok [megbízólevelek] a kerületileg titkos szavazás útján választandó s országos ülésből utasítandó választmánynak mutattassanak be, ez pedig azokból a követek névjegyzékét készítse el”. A második kerületi ülés meg is választotta az illető bizottságot,

⁷ Kovács Ferenc 1894: I. 497–498.

⁸ Kovács Ferenc 1894: I. 249.

⁹ A választott tagok mellé „a kir. személynök tagokul kinevezte a kir. tábla részéről: Hubay ítélőmestert, Markovics táblabíró, Horvátország részéről: Ossegovich Metellt, a jelen nem lévők részéről Kunoss Endrét”. Kovács Ferenc 1894: I. 386. E gyakorlat ellen az alsótábla már 1839–1840-ben is tiltakozott.

¹⁰ Pálmány Béla 2011: II. 2446–2463. Felsorolja mind a protokolláris, mind az egyéb országgyűlési elegyes bizottságokat, s közli tagnévsorukat is.

¹¹ A kerületi választmányokat említi Jean Béranger – Kecskeméti Károly 2008: 228.

¹² Konkoli Thege Pál 1847: I. 82.

amely igazoló- vagy mandátumvizsgáló, olykor verifikációs választmány néven említve folyamatosan, az országgyűlés végéig végezte munkáját.¹³

Nem sokkal utóbb Szemere Bertalan, „nehogy az indítványok tömkelegében ússzunk, küldöttséget kér kineveztetni, melyhez minden követ benyújtsa megyéje indítványait. Így elkerülhetnék az, hogy a kevésbé fontos indítvány a fontosabbat kizárná, 2-szor nem vesztenénk az egymás elleni küzdésben annyi időt”. Ekkor még nem került sor ennek az általa javasolt testületnek a kiküldetésére, utóbb pedig úgy határoztak, hogy „a magánkérvények előlegesen az igazoló választmány, mint kérvényi választmány által megvizsgáltassanak”.¹⁴ Az igazoló választmány ezzel félig-meddig ügyrendi bizottsággá is fejlődött, amely az ügyeknek a többi választmány felé történő elosztását is végezte.

Jól szemlélteti az igazoló választmány ügyrendi szerepkörét például a február 27-i ülés, amikor a jegyző „felolvasá a hajós gazdák és kereskedők petícióját a dunai hajózás akadályainak elhárítása iránt, mely még tegnap a petitionalis (egyszersmind verificationalis) választmányhoz utasított”. Ugyanekkor a jegyző egyben ismertette „a petitionalis választmánynak azt illető véleményét, miszerint a tárgy a kereskedési választmánynak adatik át”. A többféle bizottság közötti munkamegosztás alakulását mutatja a december 14-i ülés naplója is, amikor az elnök egy magánkérvényt, továbbá a szepesi XVI városnak szabályozását kérő folyamodványát, valamint egy, a Ludovika út megváltását kezdeményező kérvényt mutatott be. A kerületi ülés az elsőt a verifikációs, a másodikat a városi rendezéssel foglalkozó, a harmadikat a kereskedelmi bizottságra bízta.¹⁵

Természetesen a korábbi diétákhoz hasonló módon 1843-ban ugyancsak megalakultak a hagyományos testületek, így a válaszfelirati bizottság, és az országgyűlés végén ismét kiküldték a törvények végső szövegezésében részt vevő concertációs bizottságot is.

Másodszorban – részben a királyi proposíciók témái mentén, részben követi indítványok nyomán – sorra alakultak *törvény-előkészítő szakterületi* testületek. Az országgyűlés a regnikoláris deputációk (katonai élelmezési, folyószabályozási, büntetőjogi) ilyen anyagai mellett országos, azaz országgyűlési bizottságot hozott létre a sérelmek összegyűjtésére, egy következő az országgyűlési szállások ügyének rendezésére, továbbit az ősiség megszüntetésével vagy korlátozásával összefüggő jogi kérdések előkészítésére,¹⁶ ismét mást a pesti országház építése ügyében. Külön e célra létrehozott bizottság kapott megbízást olyan javaslat elkészítésére, amely az ország közszükségeit kijelöli, fedezetük megteremtését megtervezi (finansziális választmány). Végül a diéta utolsó szakaszában a katonatartási regnikoláris munkálatot is országos bizottság tárgyalta újra. Kerületi választmányok alakultak a városok belső szerkezetének és országgyűlési szavazati jogának rendezésére, a kereskedelem fejlesztésére, a megyei választások szabályozására a kihágások megszüntetése érdekében, a népnevelés rendezésére, végül az úrbér ügyében a kényszerítő örökváltság szabályozására. Nem világos egyelőre további néhány bizottság státusza (állatkínzás eltiltásáról szóló szabálykészítésre,¹⁷ bányaugyi¹⁸ és a sajtótörvény¹⁹ kidolgozására, választótörvény módosítására létrehozott testület).²⁰

¹³ Kovács Ferenc 1894: I. 128. és 156.

¹⁴ Kovács Ferenc 1894: I. 214–215. és III. 506.

¹⁵ Kovács Ferenc 1894: IV. 306. és III. 330.

¹⁶ Ősiségi bizottmány: Kovács Ferenc 1894: I. 554.

¹⁷ Kovács Ferenc 1894: II. aug. 26.

¹⁸ Kovács Ferenc 1894: II. 461.

¹⁹ Kovács Ferenc 1894: III. 328. és 511.

²⁰ A kereskedelmi választmány munkájára: Niklai Péter 1912: 20–29.

A feladatkör szerinti harmadik típus az *ellenőrző jellegű, vizsgálóbizottság-típusú* testület. Már 1832–1836-ban kerületi küldöttség vizsgálta át és készített jelentést a megajánlásokból működő vagy tervezett nemzeti intézmények, a Nemzeti Múzeum és a Ludovika, valamint a felkelési fundus, tehát ahogy a korban közösen emlegették, az ország pénztárai és pénzalapjai állapotáról és gazdálkodásáról.²¹ Ilyen számadások szerepeltek az 1843–1844-es országgyűlés iratai között is, sőt ez a feladatkör 1840 óta tovább bővült, hiszen az Archivum Regni diaetalia anyagaiban szereplő bizottsági munkálatok között külön állagot kapott a Nemzeti Színház hasonló ügyeivel foglalkozó bizottság is.²²

Az 1843–1844-es bizottságok sajátosságai – állandósulás és szakosodás

1843–1844-ben tehát már széleskörű és differenciált bizottsági tevékenység jeleit tapasztalhatjuk. Tűnhet ez akár az adott ciklus adott feladatai szerinti ad hoc jellegűnek, de az 1843–1844-es diéta új jelensége, hogy egyes bizottmányok az országgyűlés során végig tevékenykedve sokban emlékeztetnek a modern bizottsági rendszerre.²³

A ciklusról ciklusra kialakult válaszfelirati, vagy egyes 1843-ban alakult, a ciklus alatt folyamatosan működő bizottmányok úton vannak a szabályos ügyrendi bizottsággá válás felé. A verifikációs választmány elnevezése magáért beszél még akkor is, ha tudjuk, ténylegesen nem volt joga megítélni a követküldés törvényességét, és sokan vitatták tevékenységét, mondván, hogy a követi névlista összeállításán túllépve, beleavatkozna a követküldő törvényhatóság jogkörébe. Immár országgyűlések során tekintve is teljesen rendszeres a sérelemügyi és a közalapokat ellenőrző bizottságok munkálkodása, amelyek így a vizsgálóbizottság és a költségvetési bizottság feladatait látták el. Folyamatos működésük folytán e testületek megindultak az állandósulás irányába.

Az alsótábla számolt az erők szétforgácsolódásának veszélyével, azzal, hogy a túl sok bizottság kaotikussá tenné az országgyűlés működését. Ezért amikor aztán felmerült, hogy a szabad kerületek rendezésére is külön bizottságot hozzanak létre, Beöthy Ödön úgy nyilatkozott, hogy „egyenemű tárgyat egy választmányra akar bízni, így a kerület kérdését a városi választmányra”.²⁴ Ezzel megkezdődött az ügyterületek összevonása egy-egy bizottságnál, s így az adott bizottság sem maradt eseti jellegű, hanem a hasonló típusú feladatokkal továbbra is ugyanazt a testületet bízták meg, amely így az országgyűlés végéig folyamatosan és némileg a szakbizottságra emlékeztető módon működött.

²¹ KLÖM: V. 438–440.

²² Az MNL, OL, Regnikoláris Levéltár, Archivum Regni (N68) Diaeta anni 1843–44 fondja a következő országgyűlési választmányi munkálatokat tartalmazza: Fasc. B: Katonai élelmezési országos bizottság, C: Folyószabályozási országos bizottság, D: Büntetőjogi országos választmány iratai, E: Nemzeti Színház bizottság iratai, F: Sérelemügyi bizottság iratai, G: Közszükségekkel foglalkozó bizottság, H–J: Kereskedelemügyi bizottság iratai. A kerületi választmányok anyagának egyes részletei a nádori titkos levéltár (MNL, OL, N22) országgyűlési iktatatlan anyag csomóiban.

²³ Modern bizottsági rendszerre: *Völgyesi Levente* 2003: 29–30.; *Szente Zoltán* 1995a és *Szente Zoltán* 1995b.

²⁴ *Kovács Ferenc* 1894: I. 246–247. és 257.

Megindul tehát a feladatok, szakterületek szerinti elkülönülés is; igaz egyelőre általában több bizottság együttesen lát el a később már majd egy-egy bizottság által végzett teendőket. Végig működik tehát a városok koordinálását végző testület, s minthogy a megyei és a kerületi, valamint a városi rendszert kölcsönösen igyekeztek közelíteni egymáshoz, tematikájuk és részben személyi átfedés folytán a városi-kerületi, valamint a megyei kihágási választmányok szinte valamiféle közjogi-közigazgatási bizottság funkcióját látták el együttesen. A kereskedelmi bizottság, amelyre rábízta az iparral kapcsolatos ügyeket és a vámkérdést is, általános gazdasági bizottságként működött. A közszükségekkel foglalkozó választmányt a pénzalapokat ellenőrző említett küldöttséggel együtt pénzügyi-költségvetési bizottság szerepében látjuk, még akkor is, ha hatáskörük csak a pénzügyek egy szűkebb körére terjedt ki – nem véletlenül emlegetik financiai választmány néven.

A szakszerűbb munka érdekében történő specializálódást jelzi, hogy a bizottságok összeállításában a tagok kiválasztásánál az érdekeken túlmenően szakértelmük is szerepet játszott.²⁵ Így nem véletlenül került a többi bizottsághoz képest jóval több városi követ a gazdasági ügyeket megvitató kereskedési bizottságba, s nem véletlen köztük a liberálisok közgazdasági szakértőjének számító s várost képviselő Trefort Ágoston jelenléte.²⁶ Érdekeltségüket nem említve, tapasztalataikra és szakértelmükre hivatkozva kérnek a káptalanok nagyobb súlyt a nevelési választmányban. Hasonló jelenség, hogy – ismét csak a későbbi szakbizottságokhoz igazodó módon – némelyiknél felmerült külső szakértők bevonása a munkába. Az, hogy Deákot javasolták a nevelési bizottság elnökének, inkább a sajnálatosan nélkülözött államférfi iránti tiszteletet jelzi. De egyértelműen az említett törekvést jelzi, hogy e bizottság esetében felmerült a Tudós Társaság bevonása is a munkába.

Kiszélesített küzdőtér – a bizottságok politikai szerepe

A bizottsági munka által kiszélesedő politikai játéktér, illetve a megnyíló többletlehetőség minden erősebb országgyűlési tényezőt megmozgatott, és minden érdekelt igyekezett ezt a maga javára kihasználni. Láttunk erre irányuló törekvést már a fent említett 1833-as vallásügyi vitában, amikor a főrendek bizottsági munkamódszerrel szerették volna a kellemetlen kérdés plenáris tárgyalását és a vallási sérelmekből fakadó indulatok ellenük irányuló politikai következményeit elkerülni. Az egymásnak feszülő törekvések 1843–1844-ben is komoly hatásköri vitákat váltottak ki a két tábla között.

Amikor 1843-ban az alsótábla felszólította a főrendeket, hogy a megalakuló országos bizottságokba maguk is tagokat küldjenek, a kormányzat és a főrendek – a megegyezést már előre létrehozni kívánó Széchenyi javaslatát kihasználva – megkísérelték átvenni a kezdeményezést. „Ez alkalommal figyelmeztvén azon a kegyelmes királyi előadásokban foglalt nagy érdekű tárgyakra,

²⁵ *Pesti Sándor* 2003: 195. és 198.

²⁶ *Kovács Ferenc* 1894: I. 273.

melyeknek előleges és rendszeres kidolgozása a dolog természeténél fogva nem kevésbé szükséges, Ő, cs. k. Főhercegsége és a méltóságos Főrendek azon kívánságukat nyilvánítják, hogy ... a fontosabb tárgyakban készítendő javaslatok kidolgozása – a két tábla közötti egyesülés előmozdítása tekintetből – szinte országos választmányokra bízassék.”²⁷

A követek azonban elutasították a főrendek felszólítását, s ezúton – a parlamentáris eljárásra és szokásokra hivatkozó Beöthy Ödön szavaival – a képviseleti tábla kezdeményezési jogát védtek. A bihari követ úgy érvelt, hogy míg a követek felelnek megbízóiknak, a főrendek nem, ráadásul utóbbiak korábban megyei keretek között egyszer már gyakorolhatták a kezdeményezést. Úgy értékelte tehát a főrendi javaslatot, hogy a kormány, a főnemesség és a főpapság tagjai így többletjogot igényelnek, hiszen már a szövegezéskor előre meg akarják határozni a törvényhozási munka irányát, noha a felsőtáblán is gyakorolhatják a beleszólás jogát. Erre az érvelésre még a kormánypárt alsótáblai vezérszónoka, Zsedényi Ede sem érdemi, csak formai ellenvetést tett. Eszerint szokásokra nem nagyon lehet hivatkozni, mert valójában csak az 1830-as országgyűlésen volt először kerületi választmány, ezért az ellenvetéseket válaszba kell foglalni. Voltak azonban olyanok, akik szerint épp azért nem kell még elutasító válasza sem méltatni a főrendeket, nehogy azt a mágnások és a kormány kezdeményezési joguk elismerésére magyarázthassák. Amire a borsodi Palóczy azzal válaszolt, hogy csak akkor legyen országos (országgyűlési) választmány, ha törvény rendezi, s a főrendi tagok számát „korlátosan” határozzák meg, nehogy leszavazzák a képviselőket, mint ahogyan azt az országgyűlést megelőzően működő büntetőjogi választmányban tették.²⁸ Palóczy javaslata értelmében utóbb valóban született is törvényjavaslat országos választmányok alakítása módjáról.²⁹

A két – országgyűlési és kerületi – bizottsági forma kapcsán folyó politikai küzdelem az országgyűlés későbbi szakaszában is fel-fellángolt. Így 1844 nyarán a középponti vasúttársaság kérelemlevele ügyében egy új vasúttörvény *választmányi* kidolgozását határozták el, majd amikor az a kérdés merült fel, hogy a pénzügyi *országos* vagy a kereskedelmi *kerületi* testületre bizzák a feladatot, a többség az utóbbi mellett döntött, mondván, „hogy a RR kezdeményezési joga e tekintetben is tisztán megőriztessék”.³⁰ Amikor pedig a katonatartásra az országos bizottsággal korábban tárgyaló kormány nem összeget kért, hanem előre meg akarta határozni a törvény irányát, Perczel Mór felháborodva látta igazolva, hogy „országos bizottsággal nem mehetni semmire”, tehát kerületi választmánnyal kell a javaslatokat kimunkálni.³¹

A tagság összetételéből adódó előnyöket a reformellenzéki oldal sem hagyta kihasználatlanul. A tagságok elosztása lehetővé tette, hogy esetleg egyes személyek fokozott aktivitása, tehervállalása révén, vagy az egyes határozottabb irányvonalú megyék követeinek bizottságba szavazása által felülreprezentált pozícióra tegyen szert a testületben, s így határozott irányt adjon a diéta munkájának. Az alsótáblán amúgy tényleg enyhe többségben lévő reformellenzék liberálisai ide, a választmányokba koncentrálták erejüket, s már a javaslatok szövegezésével igyekeztek a kérdéseket eldönteni. Messze az átlag feletti aktivitást mutató és hatalmas többletmunkát vállaló tagjaik sokkal nagyobb súllyal vettek részt a választmányokban, mint mások. Ahogyan a békési követek jelentésükben értékelték: „ne is gondolja senki, hogy azon sok dolgozat, mely

²⁷ Kovács Ferenc 1894: II. 265.

²⁸ Kovács Ferenc 1894: II. 265–268.

²⁹ Kovács Ferenc 1894: III. 5.

³⁰ Kovács Ferenc 1894: V. 185.

³¹ Végül a többség országos választmány mellett döntött. Kovács Ferenc 1894: VI. 95–96.

nyomtatásban, írásban, mint az országgyűlése munkásságának dicsősege látható, az összes törvényhozás dolgozata, legföljebb ... néhányak egyéni vélekedése, kik több választmányban egyidejűleg munkálkodtak”.³² Alkalmas volt a bizottsági munka a követeket gúzsba kötő utasítási rendszer lazítására is, hiszen a választmányok javaslatai sokban meghatározták a plénum mozgását.

A reformkori bizottságok európai háttérben

A reformkori politikai elit gyakran hivatkozott a fejlettebb nyugat-európai polgári politikai rendszerek tapasztalataira. Már csak ezért is szükséges a kialakuló hazai bizottságokat ezekkel a mintákkal összevetni.³³ A hazai szélesebb közvélemény valamelyest tájékozott volt e kérdésben; ha másból nem is, de az ekkortájt oly divatos útirajzokból minden műveltebb kortárs nyerhetett vázlatos ismereteket a nyugatabbra létező gyakorlat(ok)ról.

A francia osztályrendszer ekkor még nem, de 1848-tól határozottan érvényesült a magyar parlamentarizmusban. Itt az alsóháznak csak két szakbizottsága volt, az egyik az állampénzügyekkel, a másik a kérvényekkel foglalkozott. A képviselők egyébként nem szakterületek szerinti, hanem sorsolt összetételű osztályokba nyertek beosztást, amelyek mindegyike tematikától függetlenül minden ügyet megkapott. Az 1830-ban Franciaországban járt erdélyi Bölöni Farkas Sándor még csak a bizottsági rendszer létét említi, működését azonban nem részletezi: „a kamara nem ereszkedik be a dolog derekára, hanem előbb mindég comissiót rendel a maga tagjai közül, mely a jóvallatot megvizsgálja, arról pontonként jelentést ad s referál. A comissionak ezen munkája a proponált törvénnyel együtt mindég kinyomtatatik, s előre minden tagnak kiosztatik, hogy azt megvizsgálhassa”. Utóbb, a francia közjog pontokba szedett ismertetésénél megadja e testületek francia elnevezését is: „a Ház bureau-kra oszlik fel, hogy a király által jóvallott törvényekről előlegezen értekezzék”.³⁴

Szemere Bertalan szó szerinti magyaráttal részletesebb leírást ad a francia osztályrendszerről: „Az egész kamara sors szerint egyenlő számú tagokkal bíró kilencz hivatalra [!] oszlik föl, mint mondám, melynek mindenike elnököt s titkárt választ magának. A kamara által kijegyzett tárgyakat minden hivatal külön veszi tanácskozásba s végével tudósítót választ mindenik. Midőn a hivatalok $\frac{2}{3}$ -a késznek nyilatkozik, a tudósítók összeülnek s tanácskoznak, s ezek ismét magok közül választanak egy tudósítót, kinek a kamarához intézendő munkája a kamarai nyilvános vitatás előtt 24 órával kinyomtatik s elosztatik”. Szemere említést tesz a két állandó tematikus bizottságról is és a tagságok rotációjáról is: „a költség és számadási állandó biztosság a kamara által neveztetik ki, a kérelmeket vizsgáló pedig a kilencz hivatal által választandó kilencz tagokból áll. Sors szerint minden hónap végeztével megújítatnak a hivatalok”.³⁵

³² Szombathely Antal – Tomcsányi József 1845: 50–51.

³³ Szenté Zoltán 1995b: 291–292.; Zsedényi Béla 1929: 13–16.

³⁴ Bölöni Farkas Sándor 1984: 114. és 138.

³⁵ Szemere Bertalan 1845: I. 126.

Utóbbi ismertetés azért is érdekes, mert írója, az 1843–1844-ben kerületi jegyzői tisztelet viselő borsodi követ döntő szerepet játszott több olyan gyakorlat meghonosításában, amelyek a modern parlamentáris élet felé mozdították a hazai rendi diéta működését. Furcsa ugyanakkor, hogy az említett francia mintának 1843-ban nincs nyoma. Legfeljebb a finansziális, valamint az épp Szemere által indítványozott peticionális bizottság léte mutat párhuzamot, de nem az osztály- vagy másképp bureau-rendszer, hanem a két állandó bizottság tekintetében a francia példával. A magyar parlamentarizmus tehát eleinte nem ebben az irányban indult el a fejlődés útján. Az osztályrendszer azonban mégis külön kiemelendő, mert 1848-ban láthatóan éppen ez szolgál majd mintául a képviselőháznak saját működésmódját illetően. Érvényesülése ezt követően is megfigyelhető, s majd csak a század utolsó negyedétől fogja a tematikus bizottsági rendszer először háttérbe szorítani, majd felváltani az osztályokat.³⁶

Az angol bizottsági rendszer jóval differenciáltabb, s egyben kevésbé kötött jellegű volt, többféle munkaformát is magában foglalt.³⁷ Hagyományosan néhány tematikus jellegű állandó választmány (*standing committee*), mellettük számos, egy-egy ügyet, kérdést vizsgáló, illetve törvényjavaslatot előkészítő küldöttség (*select committee*) létezett. Utóbbiak nagy része kevésbé rokonítható a későbbi szakbizottságokkal, nem állandóak, létük s ennek megfelelően tematikájuk ad hoc jellegű, szervezetük sem egyöntetű. Végso soron inkább az eseti, semmint a szakterületi állandó bizottságokra emlékeztetnek. Jelentőségüket növelte, hogy a petíció jogának széleskörű gyakorlása folytán rendkívül eltérő tematikájú magán- és közérdekű kérvények sokaságát kellett a brit Háznak elintéznie.³⁸ A kortársak minderről Bölöni Farkas Sándor ismertetése szerint „Minden tag tehet új törvényjavallatot mindenik házban vagy valamely sérelem meg- orvoslását kérheti. Ha privát dolgot illető kérdésről akar motiót tenni valamely tag, azt petíció formájában adja be, mely komisszió eleibe adatik, és a komisszió ad vélekedést, ha billbe vegyék-e vagy ne.” Az eseti bizottság tehát arra tesz javaslatot, hogy mi történjék az indítvánnyal.

Létezett végül egy olyan munkaforma is, amelyben a képviselőház egésze, s nem tagjainak egy kisebb csoportja vett részt: a *committee of the whole House* ülései alkalmával a ház egésze alakult bizottsággá, amely tehát nem összetételében, tagjainak számában, hanem csak a tanácskozás jellegében különbözött a plénumból. Bölöni Farkas Sándor ismertetése szerint „a public dolgokban törvényjavallatba teszi a tag a kérését, s úgy prezentálja”, majd két eltérő napi felolvasás után szavaznak, hogy felvegyék-e a tárgysorozatba, ha igen, „biztosság eleibe adatik t. i. a második olvasás után. A Biztosság vagy csak néhány tagból áll, vagy az egész Ház Biztossággá válik [!], s akkor a Speaker kimenyen. A Biztosság megfontolván, annuálván a javallatot, eléadja az egész Háznak”.³⁹

Szemere Bertalan részletesebb ismertetést ad a háromféle bizottságról [1.] „Mindkét házban első dolog bizonyos biztosságokat nevezni ki, a felháza egy lord rendes biztosság-elnökül választatik, de az alháza mennyi biztosság, annyi elnök neveztetik.” A tárgysorozatba vett indítványt azután „biztosság elébe adják, melly [2.] a kisebb ügyekben kineveztetik, fontosabbakban pedig [3.] az egész házból áll; a speaker ilyenkor elhagyván székét s mint követ vévén részt a vitákban, s egyszersmind az asztalról levétetvén a koronabotot. A biztosság fő hasznát teszi, a vitály

³⁶ Szente Zoltán 1995b: 293. Pesti Sándor 2003: 195–199.

³⁷ Egykorúan a Bentham-elemzés alapján és annak magyarításában Gindery János adott róla leírást: Bentham Jeremiás – Gindery János 1843: 338–346. Lásd még: Zsedényi Béla 1929: 13–16. A legújabb összefoglaló kézikönyvekben: Reid Escott 2009: Committees című fejezet; Hans-Christof Kraus 2012: 220–222.

³⁸ Szabó Zsolt 2011: 16. és 73–74.

³⁹ Bölöni Farkas Sándor 1984: 257.

nagyobb szabadsága, mert itt a tagok egy pontrul többször is szólhatnak” [szemben a plenárisal, ahol csak egyszer].⁴⁰

A későbbi szakbizottsági rendszerre leginkább emlékeztető belga párhuzamokról a két utazó rövidebb tartózkodás okozta tapasztalathiány miatt nem ad részletesebb beszámolót.⁴¹

A fentebb említett magyar munkaformák ebben a háttérben értékelendők. A francia osztályrendszernek, mint láttuk, 1848-ig nincs megfelelője.⁴² A jogtörténet által kimutatott előzmények közül a területrendező bizottságok speciális feladatkörük folytán nehezen vethetők össze a nyugati mintákkal, és sokban inkább végrehajtó szerepkörűek.

Annál érdekesebb a kerületi ülés működése, amely az angol parlamentnek „a ház mint bizottság” munkaformájára nagyban emlékeztet. Az eredetileg területi alapon létrejött, és a 18. század végén részben még külön ülésező magyar kerületi ülések korszakunkra már teljesen összeolvadtak, így a szokás szerint felszólalási és szavazási joggal bíró tagokat tekintve összetételükben megegyeztek az alsótábla hivatalos országos üléseivel. Különbség döntően a kormánybefolyás lehető kizárásában mutatkozik: a rendek a király által kinevezett személynök helyett itt két-két követi tagnak a falusi bíróság módján sorra járó elnöklése mellett tanácskoztak. Az írásos teendőket úgyszintén nem a Királyi Tábla törvényszékének az uralkodótól függő személyzete végezte, mint a plénumon, hanem a követek által maguk közül választott jegyzők készítették a dokumentumokat, jegyezték a tárgyakat és a szavazatokat. A követek ugyan igyekeztek a kerületi ülés hivatalos voltát elismertetni, de azt a felsőtábla és a kormányzat mindvégig konferenciának, tehát kötetlen, nem hivatalos tanácskozásnak tekintette. Az alsótábla a kerületi ülések súlyának megnövekedését azzal indokolta, hogy e fórumon, saját maguk által létrehozott szervezetben szabadabban nyilatkozhatnak. A hasonlóság tehát szembevetendő az angol *Committee of the whole House* rendszerével, ahol szintén az elnöklésben és a kötetlenebb formában van különbség a plénum és annak teljes tagságából álló bizottsági tárgyalás között. Lényegesek azonban az eltérések is: míg amott a Ház a maga által előírt szorosabb szabályozás alól kívánt magának nagyobb teret engedve alkalomadtán szabadulni, addig a magyar diéta az uralkodói hatalmat képviselő, nem parlamentáris kormány befolyásától kívánta a tanácskozásokat némiképp, legalább a törvényhozási munkafolyamat kezdetén mentesíteni. Jellemző, hogy amikor a parlamentáris rendszer 1848-ban létrejött és a felelős kormányzás megvalósult, Szemere éppen azzal érvel a francia osztályrendszer mellett, hogy az angol rendszerrel az országgyűlés visszaesne a régi időrablór kerületi ülések világába.⁴³

A két francia tematikus állandó bizottság és az angol *standing committees* párhuzama szintén felismerhető: a finansziális, valamint az igazoló- és kérvényi („verifikációs egyszersmind petíciós”) választmány 1843–1844-ben mindvégig, jól körülhatárolható tematikus feladatkörrel működött. A többi küldöttséget az adott diétán felmerült indítványra vagy aktuális törvényhozási feladatra hozták létre, s ennyiben az eseti jellegű angol bizottságokra emlékeztetnek. Állandósulásuk tendenciája, az általuk végzett munka határozott szakterületi jellege és az általuk javasolt törvényi

⁴⁰ Szemere Bertalan 1845: II. 44–45.

⁴¹ Bölöni Farkas Sándor 1984: 181. és Szemere Bertalan 1845: II. 196. A fent hivatkozott német alkotmánytörténeti kézikönyv a francia és a belga bizottsági viszonyokról nem tesz említést.

⁴² Pesti Sándor 2003: 195–197.

⁴³ A párhuzamra már egykorán is hivatkoztak, így Gindery János is, igaz, ő a hivatalos jellegre emelkedő kerületi ülés formai hasonlósága ellenére inkább a magánkonferenciákkal látott szorosabb rokonságot, amelyek azonban nem foglalták magukba a teljes ragságot. Bentham Jeremiás – Gindery János 1843: 339–340. A vonatkozó későbbi házszabályvitákra és Szemere Bertalan véleményére: Zsedényi Béla 1929: 18–20.

rendezések kiemelt, országos és korszakos jelentősége azonban az állandó szakbizottságokkal rokonítja őket. 1843 különlegessége tehát, hogy az európai gyakorlatot megelőzően megindult egy tendenciaszerű szakosodás a bizottsági munkában. Mindennek eredményei megmutatkoztak a törvényhozási munka minőségében.

Ugyanakkor nem akarjuk azt sugallni, mintha a magyar fejlődés megelőzte volna az európai. Kétségtelen, hogy Európában az angol egységes bizottság és a francia osztályrendszer mellett nyugatabbra is csak a század második felében bontakozik ki a szakbizottsági szisztéma.⁴⁴ Itthoni korai jelentkezésének oka a magyar parlamentarizmus sajátosságaiban, a rendi dualizmus érvényesülésében keresendő. Szemben Nyugat-Európával, ahol a kormány és a parlamenti többség közötti szorosabb kapcsolat, a két fél együttműködése megkönnyítette a szakmai munkát, Magyarországon a kormány legfeljebb a tárgyakat tűzte ki, de a viták és a meghozandó törvények alapjául szolgáló alapszövegekkel nem segítette az országgyűlés munkáját, sőt adatszolgáltatással is csak vonakodva és kevésbé. A kormányzat olykor egyenesen mintha az országgyűlés sikertelenségére játszott volna, ami a rendek cselekvésképtelenségét és az uralkodói kormányzás egyedül hivatott voltát bizonyíthatta, s lehetővé tette volna, hogy a diéta előmunkálatait felhasználva, de a kérdéseknek a maga szája íze szerinti rendezésével próbálkozzon.⁴⁵ A hiányt a rendeknek kellett pótolniuk, rájuk maradt az előkészítés, a tematikus irányú adatgyűjtés és az alapszövegek elkészítése. Ez a szakmai és politikai kihívás váltotta ki a bizottsági rendszer korai létrejöttét.

Mérleg

Az 1843–1844-es bizottságok jelentőségének értékeléséhez össze kell foglalnunk eddigi megállapításainkat. Kiegészítettük a bizottsági intézmény előzményeire vonatkozó korábbi eredményeket azzal, hogy az országgyűlések folyamán működő bizottságokat is ezekhez az előzményekhez kell számítanunk. Megállapítottuk, hogy szervezetük szerint legalább háromféle bizottságtípust kell számításba vennünk, így a regnikoláris deputációk mellett az egymástól is megkülönböztetendő országos (avagy országgyűlési elegyes) és a kerületi választmányokat. Funkciójuk szerint a diéta belső működésére, szakirányú törvény-előkészítő tevékenységre és végül alkotmányos ellenőrzésre létrehozott testületeket mutattunk ki. Megfigyeltük, hogy az 1843-as diétára, vagy annak folyamán a bizottságok működése folyamatossá vált, s szakirányú működésük olyan fokra fejlődött, ami sokban közelít a későbbi törvényhozási bizottsági rendszerhez. A tanácskozási formák differenciálódása és fejlődése jó hatással volt a követi kar szakmai munkájára. Kortársak nyomán már *Takáts Sándor* rámutatott az 1843-as országgyűlésnek a tárgyalási szokásokban mutatkozó új fejleményére, miszerint a korábbi fesztelenebb érintkezés helyett a követek visszavonultabb életet élnek, aminek pozitív következménye, hogy többet és alaposabban készülnek, s ezáltal a tárgyalások komolyabbak, szakszerűbbek lettek.⁴⁶

⁴⁴ *Szente Zoltán* 1995a: 194–196.

⁴⁵ *Barta István* 1964: 109., 267–268.

⁴⁶ *Takáts Sándor* 1929: 389.

A bizottságok létrejöttében kimutattuk a politikai motívumokat: a törvényhozás minden tényezője igyekezett arra használni e munkaformát, hogy a saját szándékainak megfelelő irányban befolyásolja a törvényalkotást. Különösen az alsótáblán többségben lévő reformellenzék tudott sikeresen élni az újfajta tanácskozási módozatokban mutatkozó előnyökkel. Maga a választmányi szervezet, különösen a kerületi választmányok kezdeményezése, mint politikai innováció is láthatóan magának a reformellenzéknek a kezdeményezése, amely széleskörűen élt mind a bizottságok összetétele, mind a többféle bizottsági forma által megnyitott taktikai többletlehetőséggel. Alkalmat ígért a módszer a rendi intézmények működési nehézségeinek meghaladására, s reformok sikeresebb keresztülvitelére is.

E választmányok jelentősége azonban önmagában is elsősorban az, hogy igyekeztek meghonosítani a nyugati parlamentáris működés egy fontos elemét az egyelőre még rendi keretek között működő magyar országgyűlésben. E nyugati mintákat számba véve a kerületi ülés esetében az angol, az állandó tematikus bizottságok esetében a francia és az angol, a többi bizottság esetében az angol eseti és a későbbi szakbizottsági rendszer irányában mutattunk ki némi rokonságot.

Felmerülhet, hogy mennyire volt tudatos ez a törekvés, illetve hogy nem egy tisztán csak gyakorlati célból létrejött munkamódszerbe magyarázzuk-e bele a közvetlen törvényhozási célnál messzebbre mutató törekvést. Hogy e feltevésem nem teljesen indokolatlan, igazolhatják az alsótáblán a főrendekkel kapcsolatban hangoztatott, említett fenntartások. De erre utal, s egyben számos eddigi szempontot is megfogalmaz Joseph Andrew Blackwellnek, a brit kormány ügynökének 1843. június 23-i beszámolója is Pejachevics János grófnál aznap tett látogatásáról. „A gróf azt mondja, hogy hajdanában regnikoláris deputációkat jelöltek ki eme kérdések vizsgálatára, de a követeket mindig elnyomták a főnemesek. Most – mondta – jobban irányítjuk a dolgokat; az alsótábla jelöl ki egy bizottságot, akárcsak Önöknél a House of Commons, sok időt nyerünk, és a jelentés inkább összhangban áll az uralkodó [domináns] véleménnyel.”⁴⁷ E szavak megerősítik, hogy lényeges a különbség a bizottságtípusok között, másrészt a kialakuló új kerületi választmányi rendszer egyszerre szolgálta a nehézkesnek bizonyuló diétai traktátus felgyorsítását, működőképességének fokozását, másrészt egy alkotmányos és aktuális politikai törekvést: a főrendek és a velük szövetkezett abszolutisztikus irányú kormány befolyásának kivédését, az alkotmányos gyakorlat bevezetését, elfogadtatását. Mindehhez pedig mintául a korban létező nyugat-európai parlamentarizmusra vonatkozó ismeretek szolgáltak.

Amikor Szemere Bertalan követjelentésében értékelte a diéta munkáját, a plénumnak a csekély számú törvényben mutatkozó, s részben a főrendi ellenállással és a kormány aknamunkájával magyarázható kudarcával a választmányi munka súlyát állítja szembe: „Valóban e tábla egy egész új kornak készített alapot; [bár] azon munkákhoz képest, melyeket választmányjaiban kidolgozott, üléseiben keveset beszélt”.⁴⁸

⁴⁷ Joseph Andrew Blackwell 1989: 14.

⁴⁸ Szemere Bertalan 1847: 41–42.

Források

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (MNL OL),
Regnikoláris Levéltár, Archivum Regni (N68),
Diaeta anni 1843–44.
Archivum Palatinale archiducis Josephi secretum (N22),
Diaetalia. 1843–44. Irregistrata. Elaborata.

Nyomtatott források

Bentham Jeremiás – Gindery János: Taktika vagy a politikai gyülekezetek tanácskozási rendjének teoriája. Bentham Jeremiástól francziából fordította: *Dumont István* után *Gindery János*. Buda 1843.
Blackwell, Joseph Andrew: Joseph Andrew Blackwell magyarországi küldetései, 1843–1851. S.a.r. Haraszti-Taylor Éva. Szerk. *Urbán Aladár*. Európa, Budapest 1989. (Bibliotheca Historica)
Bölöni Farkas Sándor: Napnyugati utazás. Napló. Vál.–szerk. *Maller Sándor*. S. a. r. *Benkő Samu* – *Maller Sándor*. Helikon, Budapest 1984.
KLÖM: Kossuth Lajos összes művei I–V. Országgyűlési tudósítások I–V. S. a. r. *Barta István*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1948–1961.
Konkoli Thege Pál: 1840. évi országgyűlés. I–II. Emich Gusztáv, Pest 1847.
Kovács Ferenc: Az 1843–44-iki évi magyar országgyűlési alsótábla kerületi üléseinek naplója. I–VI. Budapest 1894.
Szemere Bertalan: Követjelentési beszéde Miskolcz, 1845. január 9-ikén. Hermány Károly és Társa, Miskolc 1847.
Szemere Bertalan: Utazás külföldön I. Németföld, Franczország. 2. bővített kiadás. Pest 1845.
Szemere Bertalan: Utazás külföldön II. Nagy Britannia s Irland, Németalföld, Belgium, Rajnavidék, Helvétzia. 2. bővített kiadás. Pest 1845.
Szombathely Antal – Tomcsányi József: Követjelentés az 1843–44-ik országgyűlésről Szombathely Antal és Tomcsányi József békésvármegyei követektől. Pest 1845.

Hivatkozott irodalom

Barta István: A fiatal Kossuth és kora. Kéziratos akadémiai doktori értekezés. 1964.
Béranger, Jean – Kecskeméti Károly: Országgyűlés és parlamentáris élet Magyarországon 1608–1918. Napvilág, Budapest 2008.
Escott, Margaret: Committees. In: *The History of the Parliament. The House of Commons*, 1. 1820–1832. Introductory Survey, Appendices Ed. *Fisher, D. R.* Cambridge University Press, Cambridge 2009. 299–300.

- Kecskeméti Károly*: Magyar liberalizmus 1790–1848. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest 2008.
- Kraus, Hans-Christof*: Großbritannien. In: Handbuch der europäischen Verfassungs-geschichte im 19. Jahrhundert. Institutionen und Rechtspraxis im gesellschaftlichen Wandel. Bd. 2. 1815–1847. Hg. *Werner Daum* – unter Mitwirkung von *Brandt, Peter* – *Kirsch, Martin* – *Schlegelmilch, Arthur*. Verlag J. H. W. Dietz, Bonn 2012. 209–263.
- Niklai Péter*: A kereskedelmi választmány jelentéseinek tárgyalása az 1843–44. évi országgyűlésen és előzményei. Nap Ny., Budapest 1912.
- Pálmány Béla*: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848. I–II. Argumentum Kiadó – Országgyűlés Hivatala, Budapest 2011.
- Pesti Sándor*: Az újkori magyar parlament. Osiris, Budapest 2003.
- Szabó Zsolt*: Parlamenti vizsgálóbizottságok. Szabályozás és gyakorlat Magyarországon és külföldön. Patrocinium, Budapest 2011.
- Szente Zoltán*: A parlamenti bizottságok néhány polgári államban. In: A bizottsági munka. 2. rész. Parlamenti dolgozatok II. Szerk. *Soltész István*. Parlamenti Módszertani Iroda, Budapest 1995a. 193–214.
- Szente Zoltán*: Az állandó (vagy szak-)bizottságok a magyar közjogban a kezdetektől 1990-ig. In: A bizottsági munka. 2. rész. Parlamenti dolgozatok II. Szerk. *Soltész István*. Parlamenti Módszertani Iroda, Budapest 1995b. 291–307.
- Takáts Sándor*: Társasélet a pozsonyi országgyűléseken (1825–1848). In: *Uő*: Emlékezzünk eleinkről. Genius, Budapest 1929. 376–408.
- Völgyesi Levente*: A magyar országgyűlés bizottsági rendszerének gyökerei. Jogtörténeti Szemle (2003: 5.) 1. 29–33.
- Völgyesi Orsolya*: Kölcsény és a törvényszékek elrendezéséről szóló jogügyi munkálat vitája az országgyűlésen, 1833–1834. In: Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történelméről 1780–1948. Szerk. *Dobszay Tamás* – *Erdődy Gábor* – *Manhercz Orsolya*. ELTE BTK, Budapest 2012. 269–280.
- Walkland, Stuart Alan*: Committees in the British House of Commons. In: Committees in Legislatures. A comparative Analysis. Eds: *Lees, John D.* – *Show, Malcolm*. Duke University Press Durham, North Carolina 1979.
- Zsedényi Béla*: A parlamenti munkamegosztás. Standhaft Ny., Miskolc 1929.